

DOI 10.33099/2618-1614-2018-4-3-10-15
УДК 355.45:351.865(477)

В. П. Тютюнник,

*кандидат військових наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу воєнної
та воєнно-економічної політики
Національного інституту стратегічних досліджень,
генерал-майор у відставці,*

В. К. Горovenko,

*завідувач відділу воєнної та воєнно-економічної політики
Національного інституту стратегічних досліджень,
полковник запасу*

Виклик часу: перехід від оборони до забезпечення воєнної безпеки України

Розглянуто стан Збройних Сил України, здійснено оцінювання воєнних загроз та особливостей гібридної війни РФ проти України, проаналізовано наявні проблеми щодо захисту суверенітету, недоторканності та відновлення територіальної цілісності нашої держави й за результатами цього запропоновано низку першочергових кроків для переходу від оборони до забезпечення воєнної безпеки України.

Ключові слова: гібридна війна, національна безпека, воєнна безпека, оборона, державна політика у сфері воєнної безпеки, законодавство, оборонне планування.

Російська збройна агресія виявила неготовність України ефективно протистояти їй. Мир та пацифізм, що панували в нашій державі на тлі збройних конфліктів, які відбувалися на пострадянському просторі, ввели її керівництво та суспільство в спокусу фактично знехтувати потребами оборони. За низького рівня бюджетного фінансування сфери оборони (у 2004–2013 рр. – у середньому 1% від ВВП) основна частка витрат припадала на утримання Збройних Сил (80–82%) і вкрай мала – на їх підготовку (6–8%) та озброєння і військову техніку (не більше 10%) [1]. Тобто виникав постійний дисбаланс оборонного бюджету, за якого не забезпечувалося навіть належне утримання Збройних Сил України (ЗСУ), а про їхній розвиток навіть не йшлося.

Існуючі на той час Внутрішні війська, сили та засоби Державної прикордонної служби, інші військові формування та правоохоронні органи взагалі не готувалися до виконання завдань з оборони держави.

Унаслідок цього склалася катастрофічна ситуація з боездатністю ЗСУ та обороноздатністю держави. На засіданні Ради національної безпеки і оборони України 28 лютого 2014 р., присвяченому подіям у Криму, зазначалося, що: «Сьогодні в нас немає армії, ... ми зможемо зібрати зі всієї країни військове угруповання чисельністю майже 5 тисяч військовослужбовців, здатних виконувати бойову задачу» [2]. Ще загрозливішою була ситуація зі станом підготовки ЗСУ, інших складових сил оборони, їхнього озброєння та військової техніки (ОВТ), матеріальних запасів тощо.

З того часу ситуація з обороною держави суттєво поліпшилася. У затвердженій Президентом України Стратегії національної безпеки України формування та розвиток сектору безпеки й оборони визначені пріоритетом політики національної безпеки [3], а у Воєнній доктрині України зазначено, що цей сектор є головним елементом системи забезпечення воєнної безпеки держави [4].

Проведено важливі організаційні заходи, що сприяють підвищенню ефективності керівництва та управління силами оборони. Зокрема, введена посада Командувача об'єднаних сил, який реалізує свої повноваження через підпорядкований йому новостворений Об'єднаний оперативний штаб ЗСУ. Для нарощування спроможностей угруповань військ (сил) на загрозливих напрямках за останні чотири роки у складі ЗСУ сформовані майже 60 з'єднань і частин, з них 18 бойових бригад [1]. Триває подальший розвиток та оснащення Сил спеціальних операцій відповідно до стандартів НАТО. Прискорена робота зі створення й технічного оснащення організаційних структур, які протидіють агресивним намірам проти України в інформаційному просторі. Зокрема це стосується національної системи кібербезпеки та структур, які відповідають за інформаційно-психологічну безпеку. Розпочато практичні заходи з формування бригад територіальної оборони.

У 2014 р., на початку відсічі російській агресії, було відтворено Національну гвардію України, посилено військові компоненти Державної прикордонної служби, інших військових формувань, які одразу залучилися до виконання завдань з оборони нашої держави.

Зросла інтенсивність спільної підготовки органів управління, військ (сил) ЗСУ та інших складових сил оборони. Значно покращився стан ОВТ: налагоджено систему і збільшено обсяги їхнього ремонту, а також розпочато оновлення ОВТ. Так, на озброєння ЗСУ прийнято понад 20 нових зразків ОВТ. У 2018 р. у з'єднання й частини надійшли майже 3500 зразків новітнього та модернізованого ОВТ.

Зміцненню воєнної безпеки України, безумовно, сприяли позитивні зрушення в питанні оборонного бюджету. Зокрема, фінансування Міноборони у 2017 р. порівняно з 2013 р. зросло у понад 4,5 рази і склало 69,2 млрд грн (2,4% ВВП). У 2018 р. воно становитиме 86,0 млрд грн, або майже 2,6% від ВВП. Якісно змінилася і структура видатків Міністерства оборони. У 2018 р. їх розподілено таким чином: на ОВТ – 18,1 млрд грн (21%); на персонал – 50,0 млрд грн (58%); на інфраструктуру – 5,2 млрд грн (6%); на експлуатаційні витрати – 12,7 млрд грн (15%) [1].

Однак поряд із наведеними здобутками, у **забезпеченні стримування та відсічі російській збройній агресії існують серйозні проблеми**, які найбільше проявились у відповідних концептуальній і законодавчій царинах.

Так, концептуальні засади, на яких базувалася підготовка та ведення оборони України, орієнтувалися на класичну конвенційну агресію та війну. Латентна ж агресія, до якої вдалася Росія, та гібридний характер розв'язаної нею війни проти нашої держави загалом потребують застосування нових нестандартних підходів і рішень. Вони мають урахувати насамперед головні ознаки таких війн, визначені, зокрема, у Воєнній доктрині України: «...зміщення акцентів у веденні воєнних конфліктів на комплексне використання воєнних і невоєнних інструментів (економічних, політичних, інформаційно-психологічних тощо), що принципово змінює характер збройної боротьби».

Аналіз дій Росії в Криму й на сході України свідчить, що в невійськовій фазі гібридної війни основні зусилля агресора спрямовувалися на дестабілізацію соціально-політичної ситуації в окремих регіонах нашої держави, провокування сепаратистських настроїв, масових безпорядків та перешкоджання діяльності органів державної влади. До їх реалізації залучалися співробітники російських спецслужб та організовані ними й переправлені на територію України екстремістські налаштовані групи громадян Росії, проросійські сепаратисти, диверсійно-розвідувальні групи, агенти впливу – представники антиукраїнських політичних партій та організацій. Метою цього було порушення стабільності та єдності в нашій країні, створення атмосфери недовіри та хаосу, в тому числі шляхом поширення недостовірної інформації та пропаганди через засоби масової інформації та Інтернет,

а також надання підтримки, включно з фінансовою, про російській «п'ятій колонії».

Військова або, точніше, силова фаза агресії характеризувалася, зокрема, використанням цивільного населення як «живого щита», залученням до бойових дій (поряд із частинами й підрозділами російських збройних сил) найманців, іррегулярних збройних формувань, зокрема «козацьких», а також приватних воєнних компаній. Одним з головних російських проектів стало створення «внутрішніх армій», що відбувається в окупованих РФ районах на сході України. Для надання своїй агресії вигляду внутрішнього українського збройного конфлікту – «протистояння народу Донбасу київській хунті» – Росія сформувала армійські корпуси так званих «ДНР» і «ЛНР».

Насправді ж ці корпуси є класичними з'єднаннями й частинами збройних сил РФ. Вони входять до складу 8-ї армії Південного військового округу і звідти отримують ОВТ, боєприпаси, паливно-мастильні матеріали та продовольство. Частка місцевого населення в складі армійських корпусів не перевищує 50%. А всі командні посади в цих корпусах, починаючи від командира роти й вище, займають російські офіцери [5].

Поряд із суто військовими діями, для російських воєнних загроз та агресії характерні санкціоновані РФ терористичні акти та диверсійні дії на нашій території, в тому числі на об'єктах життєзабезпечення, складах ОВТ, транспортних магістралях. При цьому, зокрема, використовуються заборонені Оттавською конвенцією 1997 р. протипіхотні міни. Такі способи дій і засоби порушують положенням міжнародного гуманітарного права.

Важливо також, що в процесі гібридної війни російський агресор активно застосовує засоби інформаційно-пропагандистської боротьби та кіберзброю.

За цих обставин забезпечення стримування та гарантованого відбиття збройної агресії Росії та звільнення тимчасово окупованих нею територій України потребує не лише проведення заходів з підвищення спроможностей ЗСУ та інших складових сил оборони держави. Постає також нагальна потреба в розробці нової стратегії захисту суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності України від сучасних російських гібридних воєнних загроз. Адже класична оборона, орієнтована переважно на відбиття конвенційної збройної агресії Росії та протидію її збройним силам, уже не відповідає особливостям російсько-українського збройного конфлікту.

Тому **об'єктивно виникає необхідність вийти за межі підготовки та ведення класичної оборони нашої держави і виконувати ширше завдання – забезпечення її воєнної безпеки як захищеності національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх воєнних загроз**. Як інструментам цієї безпеки, поряд з воєнними (силовими) діями та засобами, значна роль має надаватися невоєнним (несиловим) діям та засобам, зокрема дипломатичним, безпековим, правоохоронним, економічним, внутрішньополітичними, соціальним, гуманітарним, інформаційно-психологічним, кібернетичним.

І *першим кроком* з вирішення зазначеного завдання стало, на нашу думку, набуття 24 лютого 2018 р. чинності Законом України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» (далі – Закон про деокупацію) [6].

Президент України з метою імплементації Закону про деокупацію 30 квітня 2018 р. увів у дію рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про широкомасштабну антитерористичну операцію в Донецькій та Луганській областях» [7]. На його виконання в зоні конфлікту на Донбасі було завершено Антитерористичну операцію та започатковано операцію Об'єднаних сил (ООС). Голова держави також видав Накази Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України «Про початок операції Об'єднаних сил із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації на території Донецької та Луганської областей» та «Про затвердження положення про Об'єднаний оперативний штаб Збройних Сил України»¹.

Це створило необхідні нормативно-правові, організаційні, кадрові та інші підстави для започаткування проведення ООС на сході України. І така операція не є формальною зміною лише її назви, як заявляють деякі політики та оглядачі. **Вона стала принципово новою операцією для ЗСУ за цілями, складом її учасників, формою та організацією керівництва та управління їхніми діями, яку дехто називає, на наш погляд, помилково, суто «військовою».**

Адже, нагадаймо, що відповідно до Закону про деокупацію головними *цілями* ООС є здійснення заходів із забезпечення національної безпеки та оборони на Донбасі, відсічі і стримування російської збройної агресії, посилення захисту українських громадян у цьому регіоні, а в перспективі – відновлення територіальної цілісності України. Тобто вони є значно ширшими, ніж завдання з оборони держави.

Для досягнення зазначених цілей ООС уперше сформоване міжвідомче угруповання – Об'єднані сили (ОС). До їх *складу* ввійшли відповідні сили й засоби ЗСУ, Служби безпеки, Держспецзв'язку, Національної гвардії, Держприкордонслужби, Управління державної охорони, Держспецтрансслужби, правоохоронних органів спеціального призначення, МВС, Національної поліції, розвідувальних органів, Військової прокуратури, Державної служби з надзвичайних ситуацій, а також працівники закладів охорони здоров'я України.

Гібридною військово-безпеково-правоохоронною є, за нашими оцінками, і *форма* проведення ООС. Крім виконання ЗСУ та іншими військовими формуваннями на Донбасі завдань з оборони держави (стримування і відсічі російській збройній агресії), угруповання ОС виконує також завдання із забезпечення національної безпеки, у тому числі громадської, інформаційної протидії російській пропаганді, цивільного захисту населення, конт-

ролю за в'їздом осіб, переміщенням товарів на тимчасово окуповані території в Донецькій та Луганській областях і виїздом осіб, переміщенням товарів з таких територій через пункти в'їзду-виїзду тощо.

При цьому жорстко військовою за структурою, новою за складом та більш оперативною за часом прийняття й виконання рішень є *система керівництва та управління* діями ОС на Донбасі. Уперше Президент України задалегідь отримав від Верховної Ради України право на використання ЗСУ та інших військових формувань для відсічі і стримування збройної агресії Росії в Донецькій та Луганській областях і забезпечення державного суверенітету нашої держави на тимчасово окупованих ворогом територіях у зазначених областях.

Стратегічне керівництво ОС на Донбасі здійснює начальник Генерального штабу – Головнокомандувач Збройних Сил України. Йому також надане право залучати до складу ОС у разі загострення обстановки додаткові сили й засоби ЗСУ, всі без винятку інші силові підрозділи, інші складові частини сектору безпеки та оборони держави.

Підпорядкований начальнику Генерального штабу – Головнокомандувачу Збройних Сил України командувач Об'єднаних сил забезпечує керівництво зазначеними Силами через підпорядкований йому Об'єднаний оперативний штаб (ООШ) ЗСУ. Варто нагадати, що цей Штаб є органом управління міжвидовими та міжвідомчими угрупованнями військ (сил) [8]. Він дислокується безпосередньо в зоні проведення ООС, що дає змогу швидко ухвалювати необхідні рішення та доводити їх до підлеглих військ та сил.

ООШ ЗСУ здійснює через підлеглі органи військового управління планування, організацію та контроль виконання заходів із забезпечення національної безпеки та оборони, відсічі і стримування російської збройної агресії на Донбасі, спрямування, координацію й контроль за діяльністю військово-цивільних чи військових адміністрацій (у разі їх створення) у Донецькій та Луганській областях із питань національної безпеки й оборони. Важливо, що при цьому всі військовослужбовці, працівники правоохоронних органів та інші особи ОС підпорядковуються Командувачу об'єднаних сил, рішення якого є для них обов'язковими до виконання.

Таким чином, у стислі терміни завершено планування ООС, а самі ОС набули необхідні спроможності для виконання відповідних завдань. Створене міжвідомче угруповання військ та сил для ведення ООС, налагоджена його взаємодія з іншими складовими сил безпеки та оборони, військово-цивільними адміністраціями в Донецькій та Луганській областях.

Завдяки зазначеному на Донбасі для відсічі та стримування можливої подальшої латентної агресії з боку Росії та протидії веденню нею в цьому регіоні гібридних бойових дій здійснюється **військово-безпеково-правоохоронна операція наших Об'єднаних сил, які, в разі необхідності, виконуватимуть і завдання з деокупації відповідних районів Донецької та Луганської областей.**

¹ Ці накази є документами для службового користування.

Вважаємо, що покладання на ООШ ЗСУ та ОС завдань з об'єднання та реалізації як воєнних (силових), так і невоєнних (несилових) заходів із забезпечення національної безпеки та оборони, відсічі і стримування збройної агресії Росії на сході нашої держави дасть також можливість отримувати досвід, який може буде використаний для зміцнення воєнної безпеки України загалом.

Другим кроком на шляху переходу від оборони до забезпечення воєнної безпеки України стало набуття 8 червня 2018 р. чинності Законом України «Про національну безпеку України» (далі – Закон про нацбезпеку) [9].

У ньому, зокрема, вперше на законодавчому рівні: зазначено, що забезпечення воєнної безпеки є найважливішою складовою національної безпеки; визначено найбільш загальний і стислий за змістом термін «воєнна безпека» (запропонований Національним інститутом стратегічних досліджень); встановлено, що для відсічі російській широкомасштабній конвенційній збройній агресії застосовуватимуться сили оборони у складі ЗСУ, інших військових формувань, правоохоронних і розвідувальних органів та органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які покладені функції із забезпечення оборони держави; передбачено, що в подальшому замість Воєнної доктрини України використовуватиметься інший документ – Стратегія воєнної безпеки України. За нашими оцінками, Міністерство оборони України зможе розпочати розроблення цієї Стратегії орієнтовно наприкінці 2019 р.

Президент України, на виконання норм Закону про нацбезпеку, видав Наказ Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України, яким затвердив Доктрину застосування сил оборони України².

Відомо, що теоретичні основи та практичні напрями забезпечення воєнної безпеки та застосування сил оборони нашої держави досліджувалися відповідними закладами Міністерства оборони України [10, 11]. Однак вони потребують певного оновлення, зокрема у зв'язку з набуттям чинності Законом про деокупацію та Законом про нацбезпеку.

Тому третім кроком на шляху переходу від оборони до забезпечення воєнної безпеки нашої держави повинне бути впровадження зазначених оновлених основ та напрямів забезпечення воєнної безпеки України. На підставі цього варто *рекомендувати* Міністерству оборони України визначити на *нормативно-правовому рівні*, наприклад у проекті згаданої вище Стратегії, з урахуванням норм Закону про нацбезпеку, передусім сутність і структуру воєнної безпеки нашої держави, її зовнішні та внутрішні компоненти, суб'єкти та об'єкти.

Слід звернути увагу й на те, що в Законі про нацбезпеку є певні недоліки, пов'язані з питаннями воєнної безпеки.

Насамперед, оскільки відповідно до цього Закону воєнна безпека є однією зі складових національної безпе-

ки України, в подальшому як у ньому, так і в інших законодавчих актах мова має вестися про *державну політику у сфері воєнної безпеки* України. При цьому необхідно визначити конкретний центральний орган виконавчої влади, який повинен забезпечувати формування та реалізовувати державну політику у сфері воєнної безпеки. На жаль, нині в Законі про нацбезпеку відсутні відповідні положення.

Більше того, термін «воєнна безпека» використовується в Законі про нацбезпеку лише в назві Стратегії воєнної безпеки України. А в інших його статтях вживається низка невизначених, суперечливих та запозичених з досі не оновлених законів з питань оборони [8, 12, 13] термінів, таких як «воєнна сфера», «сфера оборони», «сфера оборони і військового будівництва», «оборонна сфера», «сфери оборони і військового будівництва» тощо.

Невизначеність згаданих термінів та плутанина з їх використанням видаються неприпустимими з огляду на те, що вони вживаються в Законі про нацбезпеку, а також в інших законах і нормативних актах, зокрема в Положенні про Міністерство оборони України та Положенні про Генеральний штаб Збройних Сил України, при визначенні повноважень і відповідальності органів військового управління, їхніх керівників тощо.

Характерним прикладом негативних наслідків зазначеного є суперечливий та взаємно неузгоджений зміст положень частин першої, другої та шостої статті 15 «Міністерство оборони України» Закону про нацбезпеку, якими, зокрема встановлюється таке:

«1. Міністерство оборони України забезпечує формування та реалізує державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період.

2. До повноважень Міністерства оборони ... належить ... визначення засад воєнної та військово-технічної політики у сфері оборони...

6. Міністр оборони України ... відповідає за формування державної політики у сфері оборони...».

Зрозуміло, що таке визначення повноважень Міністра оборони України та очолюваного ним Міністерства є алогічним і неприйнятним. У даному випадку Міністр оборони України не відповідатиме за формування державної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері та сфері військового будівництва, а також за реалізацію державної політики з питань національної безпеки в усіх трьох згаданих вище сферах.

До того ж, варто звернути увагу й на те, що за Конституцією та законами України повноваження щодо визначення засад у сфері національної безпеки та оборони надані виключно Верховній Раді України. Тому до повноважень Міністерства оборони України може належати лише «забезпечення формування» (а не визначення засад) «та реалізація воєнної та військово-технічної політики». Зі свого боку, Міністр оборони України має відповідати не тільки за «формування», а й за «реалізацію» державної політики у відповідних сферах.

² Цей наказ є документом для службового користування.

Під час підготовки Комітетом Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони проекту Закону України «Про національну безпеку України» до розгляду в другому читанні Національний інститут стратегічних досліджень надіслав до цього Комітету, Адміністрації Президента України та Апарату Ради національної безпеки і оборони України пропозиції щодо усунення в ньому вказаних вище та інших недоліків [14]. Однак з об'єктивних причин, зокрема через брак часу, наданого для внесення змін до цього законопроекту, зазначені пропозиції лише частково були враховані в ньому.

Тому видається, що наступним, *четвертим кроком* має бути запровадження використання в Законі про нацбезпеку, інших відповідних законах та в Положенні про Міністерство оборони України і Положенні про Генеральний штаб Збройних Сил України термінів «воєнна безпека», а також «державна політика у сфері воєнної безпеки», складовими якої *пропонується* вважати воєнну, військово-технічну та військову кадрову політику. Для реалізації такого кроку *рекомендується* Міністерству оборони України підготувати та подати в установленому порядку відповідні зміни до вказаних законодавчих і нормативно-правових актів.

При цьому необхідно також суттєво розширити зміст воєнної політики нашої держави, яка на даний час визначається виключно як «діяльність суб'єктів забезпечення національної безпеки держави, пов'язана із запобіганням воєнним конфліктам, організацією та здійсненням військового будівництва і підготовкою Збройних Сил України, ... інших ... військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення до збройного захисту національних інтересів» [4]. При такому визначенні її змісту поза увагою залишається низка питань, зокрема пов'язаних із підготовкою держави до оборони, стримуванням та відсічкою збройній агресії, застосуванням Збройних Сил та інших складових сил оборони тощо.

Вельми актуальним є й розв'язання проблем щодо планування у сфері воєнної безпеки України, які виникли внаслідок набуття чинності Законом про нацбезпеку.

Відомо, що відповідно до пункту 3 частини третьої розділу VI «Прикінцеві положення» цього Закону втратив чинність Закон України «Про організацію оборонного планування». Тому на сьогодні немає законодавчо визначених засад організації та проведення в Україні оборонного планування. Хоча воно є дуже важливою складовою системи державного стратегічного планування, що здійснюється з метою забезпечення обороноздатності держави шляхом визначення пріоритетів і напрямів розвитку сил оборони, їхніх спроможностей, озброєння та військової техніки, інфраструктури, підготовки військ (сил), а також розроблення відповідних концепцій, програм і планів з урахуванням реальних і потенційних воєнних загроз та фінансово-економічних можливостей держави.

Ідеться передусім про зміст, принципи, завдання і порядок організації та проведення оборонного планування,

координації дій органів державної влади в зазначеній галузі тощо.

Крім того, слід звернути увагу на те, що Закон про нацбезпеку покладає на Генеральний штаб ЗСУ нове додаткове завдання щодо «планування оборони держави, стратегічного планування застосування Збройних Сил України та визначених сил і засобів інших складових сил оборони». А засади такого планування взагалі відсутні в чинному законодавстві.

Отже, *п'ятим кроком* на шляху переходу від здійснення оборони держави до забезпечення її воєнної безпеки має бути усунення згаданих прогалин у законодавстві України.

Для цього є сенс *рекомендувати* Міністерству оборони України внести в установленому порядку зміни, як варіант, до Закону України «Про оборону України», що передбачали би включення до нього невеликого нового розділу «Планування у сфері воєнної безпеки», норми якого містили б не лише засади організації та проведення в державі оборонного планування, а й планування оборони держави, стратегічного планування застосування Збройних Сил України та визначених сил і засобів інших складових сил оборони. І зробити це слід якомога швидше, оскільки Міністерство оборони передбачає розпочати до кінця 2018 р. проведення чергового циклу оборонного планування.

Підсумовуючи, варто підкреслити, що переходу від підготовки та здійснення оборони України до виконання більшого за обсягами, складного, комплексного та різнопланового завдання – забезпечення її воєнної безпеки, має передувати проведення відповідних наукових досліджень, удосконалення законодавчої бази, запровадження організаційних, планувальних, логістичних та інших практичних заходів.

Перелік літератури

1. Аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». – К. : НІСД, 2018. – 1316 с.
2. ТСН. РНБО розсекретила стенограму історичного засідання під час анексії Криму : повний текст. – 22.02.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tsn.ua/politika/rnbo-rozsekretila-stenogramu-istorichnogo-zasidannya-pid-chas-aneksiyi-krimu-povniy-tekst-596467.html>.
3. Указ Президента України № 287 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 26 травня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
4. Указ Президента України № 555 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» від 24 вересня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>.
5. Наєв: Армійські корпуси «ДНР» та «ЛНР» – це класичні підрозділи ЗС РФ. Укрінформ, 11.05.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/>

2452326-naev-armijski-korpusi-dnr-ta-lnr-ce-klasichni-pidrozdili-zs-rf.html.

6. Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>.

7. Указ Президента України № 116 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 квітня 2018 року «Про широкомасштабну антитерористичну операцію в Донецькій та Луганській областях» від 30 квітня 2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/116/2018>.

8. Закон України «Про Збройні Сили України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1934-12.

9. Закон України «Про національну безпеку України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

10. Сектор безпеки і оборони України: стратегічне керівництво та військове управління: монографія / Ф. В. Саганюк, В. С. Фролов, В. І. Павленко та ін.; за ред. д. військ. н., проф. І. С. Руснака. – К. : ЦЗ МО та ГШ ЗС України, 2018. – 230 с.

11. Основи стратегії національної безпеки та оборони держави: підручн. / О. П. Друзь-Крячченко, Ю. В. Пунда, В. П. Грищенко та ін.; за заг. ред. В. М. Телелима. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2015. – 650 с.

12. Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр>.

13. Закон України «Про оборону України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1932-12.

14. Аналітична записка «Висновки та пропозиції щодо положень проекту Закону України «Про національну безпеку України». – Вих. № 293/79 НІСД від 12 лютого 2018 р.